

УДК 32:159.922

Л. Кучма

Національний університет "Львівська політехніка"

ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ: СУБ'ЄКТНИЙ ВИМІР

© Кучма Л., 2010

Розглянуто проблему подолання політичного маніпулювання крізь призму суб'єктного виміру. Проаналізовано підходи дослідників щодо пошуку оптимальних механізмів опору маніпулятивним технологіям у політичному процесі. Зокрема осмислено специфіку становлення і ознаки особистості-актуалізатора та стратегічного суб'єкта політики.

Ключові слова: політичний процес, політичне маніпулювання, подолання політичного маніпулювання, актуалізатор, стратегічний суб'єкт політики.

Kuchma Lesya

AN OVERCOMING OF THE POLITICAL MANIPULATION: PERSONAL MEASUREMENT

In the article is considered the problem of overcoming the political manipulation in the course of personal measurement. It is analyzed the points of view of researchers on the problem of searching of optimal mechanisms of resistance to the manipulatory techniques in the political process. An author comprehends the specifics of development and features of actualizator and strategical political subject.

Keywords: political process, political manipulation, overcoming of political manipulation, actualizator, strategical political subject.

Чем лучше люди узнают сущность влияющих на сознание технологий, тем больше вероятность, что они поймут их назначение, и тем менее вероятность, что эти технологии будут использованы.

Дж. Маркс [10]

Постановка та актуальність проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими та практичними завданнями. Дослідники доводять, що суспільство упродовж своєї історії винайшло лише три основні способи впливу на людину, а саме: примус, маніпуляцію та співробітництво. Досліджуючи сферу політики та можливості застосування різноманітних технологій політичного впливу, віднаходимо усі вказані способи, які застосовуються у суспільно-політичній практиці. Проте у всіх суспільствах, навіть у найдемократичніших, не відмовляються від маніпулювання у той чи інший спосіб свідомістю населення. Саме маніпуляція стала звичним явищем у повсякденному житті людей, економічній конкуренції та політичній боротьбі.

Маніпулювання переважно має негативні наслідки. Учені, зокрема, зазначають, що маніпуляції людиною, суспільною думкою та масовою свідомістю, поряд із національними конфліктами, екологічними катастрофами та демографічними проблемами, перетворяться в глобальну світову проблему початку третього тисячоліття. Тому актуальною є проблема творення дієвої системи

індивідуального та колективного соціально-психологічного захисту в масштабах усього українського суспільства. Це зумовлюється тим, що механізми захисту людей, що характерні для традиційного суспільства, зруйновані або ж не відповідають рівню розвитку сучасних маніпулятивних технологій, а нові механізми захисту ще тільки формуються. Окрім того, визначальне значення має те, що окремі громадяни не володіють основними способами обмеження маніпулятивного впливу. Саме тому особливо важливим є дослідження обмеження політичного маніпулювання у суб'єктному вимірі, коли перед особистістю ставиться завдання подолання негативного маніпулятивного впливу у конкретних сферах політичного буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сьогодні у політичній науці маніпулювання досліджують у двох основних напрямках. По-перше, стосовно порушення прав людини, коли маніпулювання розглядають як ставлення до людини не як до суб'єкта політичного буття, а як до об'єкта, що входить у суперечність з основними нормами захисту прав людини. По-друге, маніпулятивну поведінку у спілкуванні розглядають як одну з причин непорозумінь між людьми.

Досліджуючи специфіку маніпулювання у політичному процесі, сучасні учені наводять власні пропозиції щодо конкретних стратегій опору маніпулятивному впливу. Зокрема йдеться про способи захисту, запропоновані С. Кара-Мурзою, В. Панкратовим, Є. Доценко, Є. Аронсоном, Є. Пратканісом, Б. Бессоновим, Г. Грачовим, І. Мельником та ін. [1–2, 4–7, 12]. Ці пропозиції можемо згрупувати у дві основні стратегії, які може використовувати особистість під час захисту від маніпулювання. Перша з них передбачає “пасивну” протидію маніпулюванню, яка виявляється у сприйнятті людиною правил гри, запропонованих маніпулятором, водночас із поступовим збільшенням дистанції між суб'єктом та об'єктом маніпулювання. У такому разі можливим є уникнення спілкування з маніпулятором, сумнів або ж ігнорування його ідей чи слів. Друга стратегія передбачає “активну” протидію, заперечення запропонованих правил гри, а також викриття прийомів та технологій маніпулювання.

Мета роботи – пошук способів “активного” подолання політичного маніпулювання, які може використати кожна особистість. Йдеться про дослідження персонального (порівняно простого) механізму захисту, який може проявлятися у феномені недовіри до потоків інформації, за допомогою яких відбувається цілеспрямований маніпулятивний вплив на суспільство, та у виробленні особистістю установки на необхідність використання різноманітних способів аналізу інформації, займаючи в такий спосіб позицію актуалізатора у політичному процесі.

Виклад основного матеріалу. Шукаючи способи захисту, які може використовувати окрема особистість, більшість дослідників згадують латинський вираз: попереджений, отже, захищений. Ця максима визначає суть процесу захисту, дає змогу підготуватися до нього. В. Куликов трактує психологічний захист як складну структурно-функціональну систему, виділяючи в ній низку взаємопов'язаних підсистем:

- світоглядну, яка включає в себе переконання і погляди особистості;
- когнітивну, куди входять сумніви, недовіра;
- емоційну, яка складається зі страху, тривоги, антипатії;
- вольову, до складу якої входить принциповість, негативізм.

Для дослідника психологічний захист передбачає критичне ставлення об'єкта впливу до суб'єкта і до самого змісту впливу [8, с. 168–169].

Будь-який спосіб індивідуального психологічного захисту від маніпулювання, на наш погляд, залежить від схильності конкретної людини підпадати під різноманітні впливи. Кожен з нас має різні (вроджені та виховані) навички – можливості для розпізнавання правди та брехні, відвертості та нещирості. З цього погляду доволі цікавою є концепція особистості Кеттелла, за якою

визначається рівень розвитку та вираженості у людини здатності розпізнавати, розуміти та використовувати способи та прийоми прихованого маніпулятивного впливу на людей. Цей феномен отримав назву “фактор Макіавеллі-Руссо” [3, с. 46]. Особи, що отримують високі оцінки за цим тестом, характеризуються розрахунком, інтуїцією, умінням спокійно та раціонально діяти, не піддаватись емоційним поривам, бачити за афектом логіку. Вони до усього підходять розумно, з холодною аналітичністю оцінюють можливі варіанти, уміло будують свою поведінку, скептично ставляться до промов та закликів. Низькі оцінки, навпаки, свідчать про невміння “ясно” мислити. Такі люди переважно відкриті, прості, вони усе сприймають на віру, легко захоплюються загальним емоційним піднесенням. Переважно осіб з такими крайніми проявами у суспільстві досить небагато. Загалом у більшості людей спостерігається своєрідне поєднання цих факторів, з незначною схильністю до певного емоційного “полюса”.

Г. Грачов виділяє п'ять основних форм психологічного захисту: “втеча” та різноманітні її прояви – відступ, затримка, відхилення; “маскування”, тобто намагання стати непомітним для противника; “відхід в укриття”, використання природних та створення штучних перешкод для противника; “напад” як активна форма захисту; управління поведінкою противника, його намірами [3, с. 44]. До базових захисних установок зараховують: втечу, ховання (відхід в укриття), завмирання (маскування), напад (вигнання, знищення), контроль (управління). Втечу розглядають як збільшення дистанції між маніпулятором та об'єктом впливу, переривання контакту між ними, вихід за межі досяжності маніпулятивного впливу. У політичній сфері цей тип захисту може проявлятися через відхід з мітингів, зборів, різноманітних заходів, а також через відмову від участі та присутності на таких заходах, виключення каналів ЗМІ, відмову від перегляду певних теле- та радіопрограм, читання газет тощо. Вигнання або витіснення трактують як збільшення дистанції, витіснення джерела впливу. Це може проявлятися через переривання, насмішки, репліки, образи, свист та інші демонстраційні дії, які змушують маніпулятора перервати контакт. У політичній практиці може також використовуватись закидування різноманітними предметами. Блокування як контроль за впливом, виставлення перешкод може проявлятися через підвищення рівня негативізму, критичності, емоційної відчуженості, неухважності. Управління розглядають як контроль за процесом впливу, вплив на його характеристики та джерела. У політиці використовується зворотний зв'язок як спосіб управління, що часто проявляється на масових заходах через реакцію за допомогою аплодисментів або ж проявів незадоволення тощо. Маскування трактують як контроль інформації про суб'єкт захисту, її спотворення, зменшення чи приховування. Воно може проявлятися через приховування почуттів, затримку чи відмову від дій, затримку реакції, через відмову від поспішних висновків та оцінок, дій, викликаних інформаційним впливом тощо.

Часто, трактуючи маніпулювання з апологетичної точки зору, дослідники його розглядають як необхідний засіб управління свідомістю мас, оскільки у масовому суспільстві управління масами стає неминучим, а процес “омасовлення” досягає апогею в сучасному технічному світі, сучасній техногенній цивілізації.

Отже, сучасна людина – це маніпулятор. У кожному з нас живе маніпулятор, який постійно застосовує найрізноманітніші маніпуляції. Вважається, що трагедією сучасної людини є й те, що вона через своє нескінченне маніпулювання втратила будь-яку можливість виражати себе прямо та творчо [11, с. 320]. У той самий час дослідники шукають альтернативу маніпулятивній поведінці окремої людини. Так, Е. Шостром як таку альтернативу пропонує поведінку людини-актуалізатора, яка сприймає себе та інших як особистостей, вільно та відкрито виражає свої почуття. Актуалізатор у власній поведінці відштовхується від природних потреб своєї особистості, а не від загальноприйнятих стереотипів. Він довіряє як своїй природі, так і природі людини загалом, не прагне переробити себе та інших. Він завжди намагається залишатись самим собою. У намаганні пізнати себе та оточуючий світ, актуалізатор виробляє власну систему оцінки добра та зла. Але це не означає, що він відкидає авторитетні судження та не опирається на загальноприйняті поняття. На відміну від маніпулятора, актуалізатор намагається самостійно з'ясувати суть кожної конкретної ситуації, а не чекає поки хтось йому її підкаже.

Актуалізатор вчиться усе життя. Найвище він цінує компетентність, а не авторитет. Актуалізатор може помилятися, виправляти свої помилки, готовий надати іншим допомогу, коли це необхідно, і спроможний до спільної творчої роботи. Порівнюючи основні риси маніпулятора та актуалізатора, Е. Шостром протиставляє їх. Так, для маніпулятора характерні брехня (фальш), неусвідомленість (апатія, нудьга), контроль (закритість) і цинізм (безвір'я). Водночас для актуалізатора притаманні чесність (прозорість, щирість), усвідомленість (відклик, інтерес), свобода (спонтанність, відкритість) і довіра (віра, переконання) [13, с. 194]. Саме тому особистість-актуалізатор завжди перебуває у стані більшої психологічної безпеки. Дослідник пояснює це тим, що актуалізатор розуміє наскільки він є унікальним, і що саме ця його унікальність є найбільшою цінністю.

Висновком може бути теза про те, що захиститись від маніпулювання можна лише, актуалізуючи свою поведінку, рухаючись від маніпулювання до актуалізації. У цьому контексті цікавою є пропозиція Е. Шострома, яку він називає “власною реанімацією”, коли людина, завдяки самоактуалізації, уміло використовує свій внутрішній потенціал та живе повнішим життям, ніж пересічний громадянин.

У контексті вищесказаного цікавою є позиція В. Лепського, який аналізуючи сучасне населення Росії, характеризує його як “атомізоване”, для якого усе, що відбувається навколо, є безмістовним та незрозумілим. Наслідком такої ситуації є масова втрата особистістю росіянина позицій як суб'єкта життя загалом, так і політичної сфери зокрема. На основі цього, намагаючись віднайти шляхи подолання цих проблем, дослідник стверджує про необхідність формування “стратегічних суб'єктів політики”, які орієнтовані на вирішення стратегічних завдань забезпечення безпеки та розвитку країни, та володіють усіма можливостями з подолання політичного маніпулювання.

Порівнюючи стратегічні та протилежні їм типи суб'єктів політики, цей російський дослідник виокремлює їх базові характеристики (таблиця) [9, с. 23–24].

Базові характеристики типів суб'єктів

Аспекти	Окремі ознаки	Характеристики	
		стратегічні суб'єкти	суб'єкти, протилежні до стратегічних
1	2	3	4
Телеологічний (цільовий) аспект	Наявність цілей	Цілеспрямованість	Пасивність
	Наявність загальних цілей	”Цільова” спільність суб'єктів	”Цільова” розрізненість суб'єктів
	Соціальна направленість цілей	Соціальність	Асоціальність
	Стійкість цілей	Стабільність	Джокери
	Збіг цілей, що реалізуються та декларуються	Цільова адекватність	Цільовий дисонанс
Регуляційно-комунікативний аспект	Рефлексивна регуляція діяльності та комунікацій	Рефлексивність	Реактивність
	Домінуючі потреби	Духовні	Матеріальні
	Соціальна орієнтація механізмів регуляції діяльності	Соціальна відповідальність	Егоцентризм
	Домінуючі основи під час прийняття рішень	Морально-етичні	Раціональні
	Основна етична система	Перша етична система (поєднання “добра” і “зла” трактується як “зло”)	Друга етична система (поєднання “добра” і “зла” трактується як “добро”: ціль виправдовує засоби)
	Основна орієнтація у взаємодії з іншими суб'єктами	Колективізм	Індивідуалізм
	Основна форма відносин з іншими суб'єктами	”Партнерство” (суб'єкт – суб'єктні відносини)	”Споживання” (суб'єкт – об'єктні відносини)

Продовження

1	2	3	4
	Ставлення до думки (точки зору) інших суб'єктів	Толерантність	Нетерпимість
	Домінанта поведінки у конфліктних ситуаціях	Орієнтація на компроміс	Агресивність
	Готовність на пожертву заради загальної справи	Жертовність	Егоїзм
	Свобода дій (захищеність від зовнішнього прихованого чи відкритого управління)	Незалежність	Залежність

Саме стратегічні суб'єкти є тими ідеальними “зразками” особистості, які у своїй діяльності є незалежними та сприяють забезпеченню реальної власної та колективної безпеки (у тому числі й соціально-психологічної) та стійкого гуманістичного розвитку не тільки України, а й всього світового співтовариства загалом. При становленні таких особистостей найважливіше значення, на наш погляд, мають позитивні впливи людей один на одного, їх взаємні переконання, що сприяють виробленню свідомих життєвих (зокрема й політичних) позицій у процесі самовизначення та розвитку особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Становлення людини-актуалізатора, стратегічного суб'єкта політики вимагає реалізації комплексу дій як окремої людини, так і суспільних груп та організацій, держави щодо підвищення досвідченості щодо виявлення маніпулятивних впливів. Такий процес можливий лише за умови перманентного самовдосконалення особистості, та водночас постійного доведення до широкого загалу особливостей усіх маніпулятивних прийомів, які були використані у політичному процесі. Лише тоді, коли громадяни краще пізнають сутність технологій, які впливають на їхню свідомість, зростає ймовірність адекватного розуміння їх призначення та зменшиться можливість застосування таких технологій у політичному процесі.

У процесі стабілізації суспільного життя, посилення демократичної складової політичної культури населення та політичних еліт, становлення стратегічних суб'єктів політики відбувається поступове витіснення маніпулятивних технологій. Суб'єктний вимір подолання маніпулювання передбачає оволодіння та уміння особистості оперувати максимумом політичних знань про способи маніпулятивного впливу та усвідомлення, що кожен громадянин може бути жертвою маніпуляторів. Тому підвищення усвідомленості вибору є необхідним у нашому суспільстві, воно сприятиме зменшенню зони політичного нецтва, зростанню обережності та уміння розпізнавати маніпулятивну суть кожної політичної пропозиції.

Переважно, навіть за розвинутої демократії, маніпулювання у політичному процесі не зникає. Аналогія вказаній ситуації простежується у сфері екології: сьогодні сучасний рівень розвитку технологій робить забруднення довкілля неминучим, утім це не означає, що не потрібно боротися за збереження природи. Об'єктивно процесів маніпулювання уникнути неможливо; утім необхідно боротися за відповідальну політичну діяльність, що сприятиме поступовому обмеженню маніпулювання, особливо у виборчому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление [Электронний ресурс] / Аронсон Э., Пратканис Э. Р. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 84 с. // Библиотека Гумер-психология. – Режим доступа до джерела: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/EpohProp/index.php.
2. Бессонов Б. Н. Идеология духовного подавления / Б. Н. Бессонов. – М.: Мысль, 1971. – 296 с.
3. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты / Г. В. Грачев. – М.: Изд-во

РАГС, 1998. – 125 с. 4. Грачев Г. В. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия [Электронный ресурс] / Г. В. Грачев, И. К. Мельник. – М.: ИНФРАН. – 1999. – Режим доступа до джерела: http://zipsites.ru/book/manip_lichnostyu.htm. 5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – СПб.: Речь, 2003. – 304 с. 6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – К.: Оріяни. – 2000. – 448 с. 7. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) [Электронный ресурс] / В. Г. Крысько. – Мн.: Харвест, 1999. – 447 с. – Режим доступа до джерела: <http://www.bookap.by.ru/psywar/krysko.shtm>. 8. Куликов В. Н. Прикладное исследование социально-психологического воздействия / В. Н. Куликов // Прикладные проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1983. – 296 с. – С. 161–162. 9. Лепский В. Е. Субъектно-ориентированная парадигма СМИ: гармония информационной безопасности и развития России / Информационная и психологическая безопасность в СМИ: В 2 т. – Т. 1: Телевизионные и рекламные коммуникации / [Под ред. А. И. Донцова, Я. Н. Засурского, Л. В. Матвеевой, А. И. Подольского]. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 19–29. 10. Маркс Дж. ЦРУ и контроль над Разумом. Тайная история науки управления поведением человека / Дж. Маркс. – М.: Б. в., 2000. 11. Общество и политика: Современные исследования, поиск концепций / [Под ред. В. Ю. Большакова]. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2000. – 512 с. 12. Панкратов В. Н. Манипуляции в общении и их нейтрализация: Практическое руководство / В. Н. Панкратов. – М.: Изд-во ин-та психотерапии. – 2000. – 200 с. 13. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор [Пер. с англ. А. Мальшиевой] / Эверетт Шостром. – Мн.: ТПЦ “Полифакт”. – 1992. – 122 с.